

ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ О.О.БОГОМОЛЬЦЯ

Кафедра загальної і медичної психології

Завідувач кафедри загальної і медичної психології
професор Матяш М.М.

Курсова робота

ПСИХОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРОЯВУ АГРЕСІЇ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Виконала:

студентка 2 курсу 2 групи

медико-психологічного факультету

Бойканич Марія Юріївна

Науковий керівник:

кандидат психологічних наук, доцент

Тертична Надія Анатоліївна

Зміст

Вступ... 2-4

Розділ I. Теоретичний аналіз психологічних характеристик прояву агресії у навчальному процесі ...5

1.1. Підходи щодо вивчення агресії як форми захисної поведінки.....5-10 1.2. Причини виникнення та форми прояву агресії у юнацькому віці.....10-15 1.3. Агресія як основний механізм захисту студентів.....15-17

Розділ II. Емпіричний аналіз прояву агресії у навчальному процесі.....18-23 2.1. Процедура, методи та методики дослідження.....18 2.2. Диференціація та чинники проявів агресії та ворожості у студентів у навчальному процесі.....20

Висновки.....25-26

Список використаної літератури.....28-31

ДОДАТКИ.....32-44

Додаток 1.....32

Додаток 2.....35

Додаток 3.....40

Вступ

Найбільша частина нашого життя проходить у контакті з іншими людьми. Так як відбувається швидке зростання агресії в світі і ми стикаємось з нею щодня ця проблематика стала однією з найпопулярніших в світі. Агресія вивчається з різних сторін, як психологами, соціологами, педагогами, філософами і т.д. . Але все таки “інтегруючим центром” вивчення цієї проблеми є психологія. Існує безліч поглядів, теорій і чинників агресії і її поняття використовується в надзвичайно широкому діапазоні. Вона є характерною для студентів, і її прояви є в навчальному процесі. Так як молоде покоління це динамічна частина суспільства, вивчення проявів їх агресії є актуальним.

Слово агресія походить від латинського слова (aggressio — напад). Агресія - індивідуальна поведінка людей яка є інстинктивною, вона спрямована на пошкодження або руйнування. Агресивність як риса особистості може зумовлюватися несприятливим соціальним і психологічним досвідом.

Прояви агресії є характерними для кожної особистості. Однієї першопричини прояву агресії в юнацькому віці немає, але можна виділити декілька з них:

Криза юнацького віку;

- Персональні чинники (тип темпераменти і риси характеру);
- Ситуативні, психологічні та поведінкові фактори.

Про проблеми і прояви агресії вивчали багато вчених. Т.Хоббс вважав, що агресія закладена у підсвідомості. З.Фрейд написав “теорію двох інстинктів”. Л.Берковіц вивчав значення слова “агресія”. А.Бандура розглядав агресію як поведінку. Д. Доллард, Н. Міллер, Л. Берковіц розглядали агресивність як наслідок розбіжностей між рівнем потреб і рівнем можливостей особи. Н.Костенко досліджував вплив статевих та індивідуально-психологічних відмінностей на прояв агресії у підлітків. О.Цільмак вивчала прояви агресії у працівників органів внутрішніх справ. Ю. Шайгородський вважає що основною

проблемою є розвиток агресивності у молоді і ще багато українських психологів мають інтерес до феномена агресії.

Агресивність як стан має такі складники:

• когнітивний, що забезпечує орієнтування суб'єкта в ситуації; • емоційний, що виявляється в емоційних станах суб'єкта ; • вольовий, що забезпечує агресивно налаштованому суб'єкту досягнення його мети.

На теперішній час в психології не достатньо вивчені причини формування і її прояви в різних сферах. Наприклад, у студентів через навчальний процес підвищується агресія, саме це викликало інтерес до даної теми та визначило мету цієї роботи - простежити проблему прояву агресії в навчальному процесі.

Об'єкт дослідження - агресія як захисна поведінка.

Предмет дослідження - особливості прояву агресії медико-психологів у навчальному процесі.

Гіпотеза дослідження - Соціально-психологічні фактори впливають на агресивність ідивіда.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати підходи, щодо вивчення агресії у юнацькому віці;
 2. Визначити чинники прояву агресії студентами у навчальному процесі;
 3. Визначити чинники які впливають на агресію;
 4. Окреслити захисну реакцію індивіда, співставити агресію як захисний механізм поведінки з іншими видами прояву у навчальному процесі.
- Методи дослідження:**

- Вивчення літературних джерел.
- Емпіричні методи.
- Методи обробки даних(кількісні, якісні).

Структура роботи: складається з вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальна кількість сторінок -

Розділ I. Теоретичний аналіз психологічних характеристик прояву агресії у навчальному процесі

1.1. Підходи щодо вивчення агресії як форми захисної поведінки

Питаннями агресивної поведінки і агресією цікавилися кращі уми людства протягом багатьох століть і розглядалися з різних сторона – психології, релігії, філософії, та поезії. Це слово «агресія» латинського походження, «agressio» у перекладі означає приступ, нападки [22, с. 8]. Даний термін застосовують до поведінки нападаючої, атакуючої та ворожої. На сьогодні існує величезна кількість визначень агресії. Ряд вчених таких як: Ф. Аллан, А. Адлер, Л. Бендер, під агресією розуміли невід’ємну та позитивну якість свідомості, живої матерії яка здатна спрямувати активність, діяльність, а також внутрішню силу до виживання, це дає людині можливість протистояти зовнішньому впливові, змагатися, боротися за першість, відчувати себе не об’єктом, а суб’єктом [19, с. 114]. Ряд інших вчених, таких як: Д. Річардсон, Р. Берон, Ф. Зімбардо, Х. Дельгадо розуміють її як дію суто негативну, навіть ворожу, це погрози та атаки, які здатні руйнування, шкоди та страждань жертві, мається на увазі особі, та, і навіть суспільству у цілому.

Більшість вчених переконані у тому, що явище агресії, є нелінійним. Це значить, що агресія має гнучкий перебіг, і може змінювати свою спрямованість та зміст у залежності від соціальних та психологічних умов та факторів. Агресія є на думку О. Кернберга, Х. Кауфма, О. Шваб, та Е. Фромма інструментом підтримки гомеостазу, психічної саморегуляції та цілісності організму [23, с. 18].

Важливо зазначити, що у науковій фаховій літературі дослідження агресії розділилося (умовно) на 2 основні напрямки:

перший напрямок – це агресія як психічна властивість людини, як риса особистості;

другий напрямок – специфічна форма поведінки.

Перший напрямок представлений у працях А. Баса, Д. Доларда, В. Гульдана, А. Якубика, С. Соловйової та Ю. Антонян. Зазначені вчені виявили певну

залежність агресивності людини від присутності та функціонування інших структурних компонентів даної особистості. Як переконані вчені при взаємодії агресивності із іншими властивостями та структурами людини здатна надавати вчинкам, діям, думкам та емоціям особистості певної спрямованості. Даний механізм був застосований вченими для організації корегуючої роботи з людьми схильними до агресії.

Другий напрямок, а саме – агресія як форма поведінки був досліджений у роботах Т. Зільман, Л. Берковітс, С. Н. Єнікопов, К. Габеляйн, В. О. Татенко, Д. Річардсон, Р. Берон, А. Гольдштейн, І. А. Фурманов, В. Р. Павелків, Є. П. Ільїн, П. А. Ковальов, С. І. Сторожук, Н. Ю. Максимова, Н. Остман. Зазначені вчені проводили дослідження агресивності особистості: вивчали умови виникнення агресивності;

аналізували соціальні та психологічні фактори які впливали на появу агресивної поведінки людини;

досліджували потреби, мотиви та ціннісні орієнтації особистості; розглядали систему взаємовідносин у школі, у родині, у групі, аналізували інтимно-особистісні стосунки, які агресію гальмують, чи, навпаки, викликають; вивчали вербальну агресію особистості;

аналізували та розробляли нові можливості корекції у особистості агресивних станів [18, с. 16].

У зазначеному напрямку окреме відгалуження дослідження становить вивчення міжособистісних стосунків, науковці досліджували саме мовлення, мову, та комунікативні особливості агресивної комунікації. У агресивному спілкуванні досліджували стилі спілкування, вивчали особливості застосування мовцем ненормативних мовленнєвих конструктів, лексику інвективну, види, ознаки та причини вербальної агресії. Від 2010 року було внесено до розгляду питання впливу Інтернету, зокрема його інформаційно-комунікативних особливостей, мовного конфлікту та конфліктного кібердискурсу на формування агресивної поведінки людини. Це питання активно вивчали наступні науковці : Т. Воронцова, А. Радкевич, Е. Кокоріна, Ю. Щербініна, А. Шипілов, А. Анцупов, Ф. Драйзен, В. Апресян, Т. Прістлі. Найбільш необхідним,

затребуваним на часі є роботи, які вивчають дитячу та підліткову агресію. Саме подолання агресії у дитячому віці, буде гарантом того, що прояви агресивності не будуть мати місце

у дорослому житті дитини. У дитячому віці агресивність менш керована, і тому її легше подолати за допомогою профілактичних та корекційних методів. Підліткова агресія є більш керованою, корекційна робота із підлітками щодо подолання агресії є більш складною, саме із тієї причини, що це пов'язане віковими особливостями інтелектуального та психофізіологічного розвитку підлітка, зокрема із комунікативними особливостями.

Розглядаючи сучасні дослідження агресивності, варто назвати розвідки таких науковців як: Ф. Петерман, Р. Кемпбела, Н. Остман. Науковці пропонують сучасні погляди на поняття агресивності, агресії, типів агресії, зокрема: прихованої, пасивної, та вербальної. Вчені аналізували фактори, які викликають агресивність, а також окремо зупинялися над питанням вивчення особливостей формування здорової самооцінки.

З поміж досліджень агресії необхідно виділити роботи, що мають психоаналітичний характер, саме із тієї обставини, що саме вони мають тісних взаємозв'язок із психологічною практикою. Зокрема, це наукові дослідження таких авторів як: Р. Бріттона, О. Кернберга, А. Гріна, О. Павлової, Х. Кохута, Н. Сімінгтона, у роботах перерахованих авторів продовжується традиція британського, німецького, американського психоаналізу, акцентується на важливості раннього суб'єктивного досвіду малюка протягом першого року життя. Вчені ці переконані у тому, що саме отриманий у цей період досвід здійснює вплив на процес формування та функціонування структури особистості, а також на формування зовнішніх та внутрішніх механізмів поведінки людини, у тому числі йдеться і про агресивну поведінку також. Як стверджує Н. Сімінгтона, агресивна поведінка являє собою саме захисний механізм, який утворюється у перший рік життя дитини, і, відповідно, працює протягом усього життя людини.

У науковій літературі нам відомо близько десяти різних напрямів дослідження агресії. Це свідчить саме про те, що дане явище є вкрай складним

та багатоплановим. Сучасні науковці застосовують системний чи комплексний підхід до розуміння та вивчення агресивності, це дає широку картину уявлень стосовно явища агресивності та агресії. Так, О. Павлова агресивність тлумачить як властивість соціально-психологічну, яка формується виключно у процесі соціалізації особистості [16, с.28]. Інший дослідник К. Лоренц, розглядає агресивність як інтегральну властивість людини, яка виступає саме як стійка основа мотивацій та поведінки особистості [12, с. 17].

Вчені Т. Г. Румянцева, Н. Д. Левітів, Г. М. Андрєєва агресію вважали станом що має пряму явну загрозу ворожості, прояву (демонстрації та застосування) насильницьких дій по відношенню до інших осіб. Науковці розділяють поняття агресії, як певної специфічної форми поведінки, а також агресивності маючи на увазі саме психологічну властивість особистості.

У тематичному психологічному словникові укладеному О. Коваль ми знаходимо наступне визначення агресії, поведінка деструктивна та мотивована, яка суперечить правилам та нормам існування людей у суспільстві, агресія завдає руйнівної шкоди живим та неживим об'єктам нападу, і результатом агресії слід вважати нанесення людям психологічного і фізичного збитку чи дискомфорту [11, с. 13].

На думку М. Демощук агресивність пов'язана виключно із рисою особистості, тобто мається на увазі саме особистісна якість, що вони сприяють збігові цілям та потребі у вчиненні насильницької поведінки [6, с.8]. Окрім цього, на думку вченого, рівень агресивної поведінки прямо залежить від ступеню прояву у особи конфліктних властивостей особистості. Агресивну поведінку розглядають також із соціальної взаємодії. В аспекті визначення агресивної поведінки основним та важливим є власне поняття норми. Під нормою поведінки особи у соціумі є контроль за діями інших людей. Маємо на увазі, якщо усі норми поведінки будуть дотриманими, то таку поведінку потрібно вважати соціально прийнятною. У випадку існування відхилення від норми, то така поведінка є або агресивною, або деструктивною.

Звідси ми можемо зробити наступні висновки: агресивна поведінка має місце у випадку порушення норм поведінки, за агресивної поведінки дії

особистості завжди будуть мати негативні наслідки для тих, на кого ці дії спрямовані. При цьому все ж таки стверджувати однозначно про те, що агресія має тільки виключно негативний вплив не варто, так як агресія являється невід'ємною частиною особистості, її (агресію) слід вважати як динамічну характеристику активності людини. Кожна людина повинна мати певний ступінь агресії. Якщо у людини спостерігається повна відсутність агресивності, то це спричиняє нездатність особистості протистояти, це свідчить про пасивність особистості. І, якщо агресивність буде знаходитися у нормі, то вона (агресія) здатна виконувати позитивну роль. У якості прикладу можна назвати агресію спортивну, саме вона веде спортсмена до рішучих дій та активності. Тому, дуже багато людей агресію свою спрямовують саме у тренувальний процес, у спорт, у силові дії, тобто мова йде про те, що агресія не має бути спрямована на людину, не має створювати перешкоди для нормальної життєдіяльності оточуючих. Захисний характер агресії ми більш детально розглянемо у параграфі 1.3, зараз лише зазначимо, що він є елементом інстинкту самозбереження, у випадках нападу являється вирішальною захисною дією людини.

Таким чином, питання дослідження агресії наразі є актуальним та широко досліджуваним. Наразі велику увагу приділяють вчені питанням дослідження ознак агресивної поведінки, формам агресії, причинам появи агресивної поведінки, типам агресивної особистості.

1.2. Причини виникнення та форми прояву агресії у юнацькому віці

Розглянемо спочатку зовнішні причини агресивності:

сім'я, у якій росте дитина. На жаль, багато батьків схильні до подвійних стандартів: на словах вони негативно ставляться до прояву агресії у дітей, бажають виховати дитину доброю, але в той же час заохочують прагнення дитини вирішити виниклі проблеми за допомогою сили. Якщо в родині фізичні покарання є нормальними, діти сприймають це як норму поведінки. Діти при виборі моделі поведінки орієнтуються не на те, що говорять їхні батьки, а на те, що вони думають, відчувають, як себе ведуть;

спілкування з однолітками. У дитячому колективі часто сила є значущою, особливо серед хлопчиків. Якщо дитина потрапляє в "бійцівський" клас або групу, вона підлаштовується під загальний "настрій", переймає поведінку лідера або має більше проблеми в спілкуванні з однолітками. В такому випадку необхідно поміняти дитячий колектив, тоді і поведінка дитини зміниться [8, с. 219].

дитина може копіювати персонажів фільмів, придуманих героїв. Діти дивляться передачі, фільми, призначені для дорослих - бойовики, випуски новин, основні теми яких - шантаж, насильство, вбивства, катастрофи, тероризм. Ті ж теми мусуються в газетах, в книгах, в комп'ютерних іграх. Психіка юнаків не захищена від згубного впливу агресії зовнішнього світу, дитині необхідно підрости, зміцніти, до підліткового віку він уже зможе адекватно оцінювати що відбувається навколо і захищатися від тиску навколишньої дійсності.

Внутрішні причини агресивності:

- Агресивність - прояв внутрішнього дискомфорту, невпевненості. •
- Невміння адекватно висловлювати негативні емоції, контролювати себе. •
- Висока тривожність, відчуття знедоленої людини.
- Неадекватна самооцінка (частіше занижена).
- Прагнення привернути увагу дорослих.

Агресивність як властивість особистості відрізняється від ситуативної агресії, що виникає при небезпеці і проходить, коли людині нічого не загрожує. Ситуативна агресія абсолютно нормальна і навіть необхідна, її не варто коригувати. У подібних випадках важливо, щоб людина вміла висловлювати свої негативні емоції адекватно.

Але буває так, що агресивність стає властивістю особистості. Причинами агресивної поведінки може служити особиста неприязнь, самооцінка, особистісні якості, психологічна несумісність, неузгодженість бажаного і реального результату, а також агресивна поведінка може бути реакцією на стрес і зміни в житті у юнацькому віці, як наслідок адаптації або захисної реакції на

гадану загрозу.

Вчені розділяють комплекс демографічних, індивідуально-психологічних та соціально-психологічних факторів, які прямо чи опосередковано впливають на появу та особливості форми проявів агресії. Слід зазначити, що переважна більшість цих форм збігається з уже відомими факторами агресивної поведінки (наси́льство в сім'ї, вплив асоціальних субкультур однолітків, характерологічні особливості тощо).

Одним із основних чинників набуття особистістю підвищеної агресивності вважаються недоліки сімейного виховання, спостереження за моделями агресивної поведінки інших у реальному житті, на кіно- і телеекранах чи комп'ютерних іграх. Істотна роль у зародженні і формуванні готовності людини до агресії, а також у її реалізації відводиться і ситуативним чинникам, таким як вплив кліматичних умов, температури навколишнього середовища, підвищений шум, велике скупчення людей, неприємний запах та тіснота у приміщенні, дискомфорт, зазіхання на особистий простір, вороже соціальне середовище, біль, виникнення стресової ситуації, очікування помсти за власні агресивні дії, вживання алкоголю, сексуальне збудження [7, с. 28].

Як особистісні фактори, які зумовлюють підвищення рівня агресивності, розглядають: підвищену ворожість та подразливість, підвищений рівень тривожності та депресії, підвищену емоційну реактивність, негативну афективність, перевищену самооцінку, певні особливості мотиваційної сфери, низький рівень розвитку інтелекту, антисоціальну спрямованість особистості, заздрісність, схильність приписувати оточуючим агресивні наміри тощо.

Серед чинників, які перешкоджають прояву агресивності, називають: можливість покарання за агресію, любов, дружні стосунки, а також такі особистісні якості як поміркованість, толерантність, завбачливість, безконфліктність, високий самоконтроль [4, с. 115].

За даними дослідників, на процес розподілу ролей в агресивній ситуації впливають такі фактори: а) самооцінка власної поведінки в ситуаціях агресії; б) соціальне прийняття або неприйняття (ролі); в) соціальний статус. Також було виявлено, що існують гендерні відмінності у розподілі ролей в даних ситуаціях

(чоловіки частіше виступають у ролі агресора, вони більше схильні до проявів агресії фізичного типу, а дівчата – до вербальної та соціальної).

Одним із найпоширених проявів агресивної поведінки є третирування інших людей.

Головні риси феномена третирування - його систематичність, регулярний характер прояву – на відміну від окремого агресивного вчинку. По-друге, в основі відносин між жертвою та агресором лежить нерівність фізичних або соціальних можливостей (різниця в силі чи в соціальному статусі); інакше кажучи, це насильство сильної людини над слабкою, взаємовідносини переслідувача і жертви.

Агресія призводить до збільшення форм девіантної поведінки серед молоді (вандалізм, крадіжки, вживання алкоголю, наркотиків); погіршенню соціально психологічного клімату в закладах освіти. Оскільки агресивна ситуація за своїми характеристиками є різновидом інтенсивної тривалої стресової ситуації, то вона має серйозні психологічні наслідки. Як жертви, так і самі агресори схильні до нервово-психічних розладів (різні розлади поведінки, депресії), що може призвести до скоєння кримінальних злочинів.

Форми прояву агресивності наступні:

Фізична агресія - використання фізичної сили проти іншої людини [3, с.11].

Непряма агресія - спрямована через іншу людину або групу людей.

Роздратованість ~ схильність до прояву негативних почуттів при найменшому збудженні (запальність, грубість).

Негативізм - опозиційна манера в поведінці від пасивного опору до активної боротьби проти встановлених звичаїв і законів.

Образа - заздрість і ненависть до оточуючих за справжні і вигадані дії.

Вербальна агресія - вираження негативних почуттів як через форму (крик, вереск), так і через словесні відповіді (погрози).

Усі форми агресивності мають одну спільну рису: вони викликані спробами контролювати ситуацію, впливати на неї з метою вдосконалення або себе, або свого оточення, включаючи близьких людей. Реакція у вигляді

агресивної поведінки приводиться в дію вродженими і набутими механізмами, деякою внутрішньою мотивуючою силою.

Форми агресії [3, с. 4]

1) Недеструктивна агресія, тобто стійка неворожа самозахисна поведінка, спрямована часто на досягнення поставленої мети.

2) Ворожа деструктивність, тобто злостива, неприємна поведінка, що завдає болю оточуючим. Ненависть, розлюченість, бажання помсти теж можуть бути формою захисту, однак породжують багато особистісних проблем і примушують страждати оточуючих.

Не можна залишати поза увагою і ситуативні фактори, які теж певною мірою виливають на виникнення агресії [1, с. 218].

Оцінка іншими людьми. Було встановлено, що присутність інших людей вже сама по собі може або посилювати, або гальмувати агресію.

Навмисність агресії. Існує точка зору, що для початку агресії нерідко буває достатньо знати, що інша людина має ворожі наміри, хоча безпосередньо акту агресії не було.

Сприйняття агресії. Поширення відео- і телепрограм із сюжетами насильства роблять людину більш агресивною і жорстокою.

Бажання помсти. Як уже зазначалося, часто агресія може виникнути як відповідна реакція на поведінку оточуючих, тобто як акт помсти за щось. Слід також згадати й організаційні фактори, що впливають на появу агресивної поведінки в закладах освіти. Сюди належать такі особливості, як рівень уваги адміністрації закладу до проблеми насильства серед молоді, домінування суто навчальних цілей над проблемами особистісного розвитку людини, рівень розвитку системи супервізорства (західний аналог кураторства), при якій в студентське життя впроваджується норми, що толерантно ставляться до третирування або інших форм насильства [2, с. 23].

Таким чином, причини агресивності ми знаходимо як в особливостях самої особистості, так і у впливі навколишньої дійсності, тому ця властивість часто визначається як амбівалентний феномен: з одного боку, як негативний

прояв людини, з іншого - як пристосувальна функція особистості, спрямована на адаптацію людини до умов життя. У науковій літературі існує думка, що розумна агресивність є необхідністю для гармонійного розвитку особистості, умовою її успішної соціальної адаптації та здатністю долати перешкоди на своєму шляху, сприяє формуванню наполегливості, ініціативності та лідерства, вміння відстоювати свої ідеали і боротися за них. Зарубіжні психологи вказують на те,

що відсутність у людини певного рівня агресивності може привести до пасивності і конформності її його поведінки і, як наслідок, до зниження її соціального статусу і становища в суспільстві [3, с. 19].

Необхідно відзначити, що агресивність виявляють всі люди, але у кожної людини вона характеризується різним рівнем і певними особливостями. Сила агресивних реакцій, їх частота, а також спрямованість і тривалість залежать від безлічі різних причин. Тому в кожному окремому випадку агресивність повинна аналізуватися з точки зору впливу на людину фізіологічних, психологічних, соціальних та ситуаційних чинників. Однак, незважаючи на наявність психологічних, фізіологічних, соціальних факторів, основні причини та умови прояву агресивності - це конфлікти (міжособистісні або внутрішньо-особистісні, усвідомлювані або неусвідомлювані) [5, с. 192]. Таким чином, будь-який прояв агресивності є наслідком невдоволення людини навколишньою дійсністю, рівнем свого життя, іншими людьми або ж самим собою.

1.3. Агресія як основний механізм захисту студентів

Термін «психологічний захист» ввів З. Фрейд в 1984 р в роботі «Захисні нейропсихози» і був використаний для опису боротьби «Я» з хворобливими думками. З. Фрейд першим дав опис функціонального призначення (мети) психологічного захисту. На його думку, вона полягає в ослабленні інтрапсихічного конфлікту, який обумовлений протиріччями між інстинктивними імпульсами несвідомого і інтеріоризованими вимогами зовнішнього середовища, що виникають в результаті соціальної взаємодії. [19, с. 181]

Не можна пройти повз роботи Е. Фромма, який розглядав міжособистісний і внутрішньо-особистісний аспект психологічного захисту з боку людської агресії. У своїх працях він виділив дві форми агресії:

- доброякісну, оборонну агресію, яка необхідна для виживання, виявляється при загрозі життю;

- злаякісна, деструктивна - ця агресія як жорстокість властива тільки людині і має цілеспрямований характер.

У разі вивчення психологічного захисту Е.Фромм звертає свою увагу на першу агресію - оборонну - або по іншому псевдоагресія, де агресія виступає як самоствердження і конформістська агресія [23, с. 118]. Він вважав, що існують захисні дії агресивного характеру, які в свою чергу притаманні всім людям.

Витоки цих дій знаходяться в міжособистісних відносинах, соціальних умовах і природі людини.

Ступінь розвитку агресії як самоствердження залежить від наявності цілеспрямованої (наступальної) активності, надлишок і недолік якої призводить до неадекватних проявів і деформації особистості (конфліктність, формування різних комплексів). Конформістська агресія ґрунтується на принципі послуху (підпорядкування). Послух ототожнюється з чеснотою в суспільстві, а непослух - з гріхом. В такому випадку захисні агресивні дії викликані тим, що непокора стає загрозою і потребує захисних заходів. [24, с. 86]

Також свій внесок у вивчення агресії як механізму захисту вніс Р. Плутчик, який вважав, що механізми психологічного захисту пов'язані з емоціями, а емоції виступають в ролі базисних засобів адаптації. Він виділив вісім адаптивних реакцій: відкидання, реінтеграцію, орієнтацію, дослідження, інкорпорацію, протекцію, руйнування, відтворення. Ці реакції є прототипами базисним емоціям таким як: страх, сум, гнів, прийняття, очікування, відраза, подив. Також Р. Плутчик встановив, що механізми психологічного захисту характеризуються біполярними (протилежними), також як полярними емоціями - основи: страх гнів, прийняття-огида, радість-печаль, очікування - здивування).

Він привласнив кожній емоції свій механізм і отримав чотири пари: придушення - заміщення, заперечення - проекція, інтелектуалізація - регресія, реактивне утворення - компенсація.

Крім того, їм було висунуто припущення про розвиток психологічних захистів в процесі дорослішання. На ранніх етапах розвитку виникають механізми захисту, які пов'язані з перцептивними процесами (заперечення, регресія і їх аналоги) Ці механізми є примітивні і властиві менш емоційно зрілим особистостям. Слідом з'являються механізми, які пов'язані з процесами пам'яті (витіснення, придушення). Останніми формуються механізми психологічного захисту формуються найскладніші види захистів, які пов'язані з переробкою інформації (раціоналізація і ін.) [26, с. 4]

У вітчизняній психології проблемами психологічного захисту займалися такі вчені як Е.Л. Доценко, Б.В. Зейгарник, Ф.В. Бассін, Е.Т. Соколова та ін. Ф.В. Бассін стверджував, що психологічний захист - це нормальний щоденно працюючий механізм свідомості людини. Він вважав, що психологічний захист має величезне значення для зняття різного типу напружень в людському житті. Ф.В. Бассін стверджував, що психологічний захист може запобігти порушенню в поведінці особистості, яке виникає при протиріччі несвідомого і свідомого. Саме тому психологічний захист сприяє зняттю емоційної напруги і регуляції поведінки.

Таким чином, механізми психологічного захисту спрямовані на мінімізацію негативних переживань, пов'язаних з травматичними подіями і конфліктами, які становлять загрозу для особистості.

Основним критерієм для встановлення ефективності механізмів психологічного захисту можна вважати усунення тривоги і страху. Виділяють успішний і не успішний психологічний захист.

Пряма агресія - як правило, звернена на інших. Може проявлятися в поведінці (напад, бійка, фізичний вплив, вбивство) або у вербальній формі (лайка, принижливі жарти або висловлювання, сарказм, грубі зауваження).

Можливо звернення агресії на себе (аутоагресія): самозвинувачення, глибоке переживання провини, самогубство, виснаження себе голодом, "умертвіння плоті". Ця форма захисту заснована на підвищеній значущості соціальних еталонів (або сприйнятті їх як надто жорстких), на сприйнятті бар'єрів як повністю непрохідних або ситуації як абсолютно безвихідна.

Непряма (зміщена) агресія - спрямована не безпосередньо на небажаний або неприємний об'єкт (особу), та на доступний об'єкт. Цей доступний об'єкт може бути пов'язаний з джерелом фрустрації (або з бар'єрами), але може і не мати до них ніякого відношення [10, с. 93]. Так, людина може просто "вилити" поганий настрій на першу-ліпшу особу. Агресія може проявлятися по відношенню до тих, хто не може відповісти, до беззахисних, переслідуваних; це можуть бути слабкі люди.

Виміщення - захисний механізм, що направляє негативну емоційну реакцію не на психотравматичну ситуацію, на об'єкт, який не має до неї відношення. Цей механізм створює як би "замкнуте коло" взаємовпливу людей один на одного. Наприклад, людей, на яких спрямована дія механізму зганяння, в народі називають "козлами відпущення". Зазвичай це люди, які слабкіші, відповідальні або залежать від особистості, яка перебуває в психологічному захисті [10, с. 113].

Механізм зганяння відображений в одній з картин Бітсрупа - бос прийшов в поганому настрої в контору і як наслідок цього "зірвав" свою злість вилаявши заступника, заступник - клерка, клерк - кур'єра, розсильний, виходячи з офісу, штовхнув собаку, собака вкусила боса, який виходив у той час із офісу.

Ця форма психологічного захисту широко розповсюджена у різному типу взаємин і її профілактика може полягати в розвитку і формуванні вмінь знаходити компроміси в конфлікті, зберігати консенсус або спокійно відмовлятися від взаємин з кимось, якщо вони вже зжиті. У сучасній психології і конфліктології розроблені різноманітні системи превенції, профілактики та вирішення міжособистісних конфліктів, за допомогою яких особистість може нейтралізувати, а то і зовсім відмовитися від такого захисного механізму як

виміщення.

Пасивна агресія. У цьому випадку суб'єкт об'єднує себе з зовнішнім агресором і "приймає на себе" його роль. Приклад цього різновиду агресії - зрада, зрада або "потурання" жорсткості іншого.

Психологічна стратегія захисту суб'єктної реальності особистості, що діє на основі інстинкту [8, с. 219].

Інстинкт агресії - один з «великої четвірки» інстинктів, властивих всім тваринам - голод, секс, страх і агресія. Це відразу пояснює той незаперечний факт, що агресія не виходить з репертуару емоційного реагування. Досить окинути думкою типові ситуації спілкування, щоб переконатися, наскільки розхожа, легко відтворена і звична вона в жорстких або м'яких формах. Її потужна енергетика

захищає «Я» особистості на вулиці в міській юрбі, в громадському транспорті, в черзі, на виробництві, вдома, у взаєминах зі сторонніми і дуже близькими людьми, з друзями і коханцями. Агресивних видно здалеку.

Зі збільшенням загрози для суб'єктної реальності особистості її агресія зростає.

Особистість і інстинкт агресії, виявляється, цілком сумісні, а інтелект виконує при цьому роль «передавальної ланки» - з його допомогою агресія «нагнітається», «розкручується». Інтелект працює в режимі трансформатора, посилюючи агресію за рахунок сенсу, який їй надається.

Розділ II. Емпіричний аналіз прояву агресії у навчальному процесі. 2.1. Процедура, методи та методики дослідження.

Метою нашої роботи є простежити проблему прояву агресії в навчальному процесі. Ця проблема є досить актуальною, прояви агресії можуть заважати навчальному процесу і спілкуванні з іншими студентами або викладачами.

Для їх реалізації на першому етапі була визначена мета дослідження. На другому етапі було досліджено сучасні статистичні показники на основі вже проведених емпіричних досліджень.

Для реалізації завдань дослідження нами були використані наступні

методики. Діагностика стану агресії (опитувальник Басса-Дарки). Дана методика дозволяє окреслити прояви агресії і ворожості.

А. Басс і А. Дарки виділили наступні види реакцій:

- Фізична агресія - використання фізичної сили проти іншої особи. •

Непряма агресія, обхідним шляхом спрямована на іншу особу або ні на кого не спрямована.

- Роздратування - готовність до прояву негативних почуттів при найменшому порушенні (запальність, грубість).

- Негативізм - опозиційна манера в поведінці від пасивного опору до активної боротьби проти сталих звичаїв і законів.

- Образа - заздрість і ненависть до оточуючих за дійсні та вигадані дії. • Підозрілість - в діапазоні від недовіри і обережності стосовно людей до переконання в тому, що інші люди планують і приносять шкоду. • Вербальна агресія - вираз негативних почуттів як через форму (крик, виск), так і через зміст словесних відповідей (прокляття, погрози).

- Почуття провини - виражає можливе переконання суб'єкта в тому, що він є поганою людиною, що спричинює зло, а також відчуває докори сумління.

Інструкція до тесту, питання та бланк відповідей подається в додатку 1. Тест А. Ассінгера дає змогу визначити, чи достатньо людина коректна до оточення і чи легко спілкуватися з нею. Оцінює агресивність у стосунках з іншими людьми.

Для більшої об'єктивності відповідей можна здійснити взаємо-оцінювання, коли колеги відповідають на запитання один одного. Це допоможе зрозуміти, наскільки правильна їх самооцінка.

Інструкція до тесту, питання та бланк відповідей подається в додатку 2. Методика "Личностная агрессивность и конфликтность" (Е.П.Ильин и П.А.Ковалев). Мета цієї методики призначена для виявлення як особистісної характеристики схильності суб'єкта до конфліктності і агресивності. Дана методика також допомагає визначити позитивну агресивність, негативну агресивність, узагальнений показник конфліктності.

Позитивна агресивність - це така поведінка, яке допомагає людині досягти

бажаної мети, але при цьому завдає незначний дискомфорт іншим. До позитивної агресивності відносяться такі якості як: наполегливість, наступальність, непоступливість. Ці якості допомагають власникові в досягненні мети, але не у всіх ситуаціях вони необхідні.

Негативна агресивність - це така поведінка людини, яке викликає психологічний дискомфорт у інших людей. До негативної агресивності відносяться такі якості, як: мстивість, нетерпимість до думки інших.

Інструкція до тесту, питання та бланк відповідей подається в додатку

3. Процедура досліджень включала такі методи:

1. Організаційні – за допомогою яких ми визначали гіпотетичний зв'язок між емпатією та емоційним інтелектом у особистостей з різним професійним спрямуванням.

2. Емпіричні – спостереження, тести зазначених методик, обов'язково була проведена бесіда з учасниками дослідження.

3. Методи обробки інформації – кількісний і якісний аналіз отриманих даних.

4. Інтерпретаційні методи – формування висновків на основі зібраної інформації.

Ці дослідження дозволили нам визначити і окреслити захисні реакції у вигляді агресії в різних ситуаціях.

2.2. Диференціація та чинники проявів агресії та ворожості у студентів у навчальному процесі.

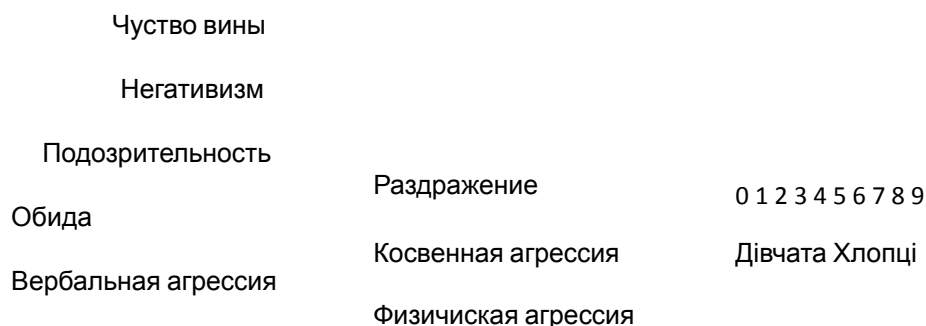
Для дослідження була сформована вибірка із 25 людей, серед яких 16 жінок, 9 чоловіків. Учасниками дослідження були люди, вік яких становив від 17 до 20 років.

Дослідження проводилось індивідуально і онлайн з кожним досліджуваним, в час який підходив їм щоб не викликати незручностей. Після того, як нами було опитано усіх студентів, ми підібрали підсумки тестів. Їхні результати подано нижче.

Результати методики “опитувальник Басса-Дарки”, призначеної для

окреслення проявів агресії і ворожості, наведені у діаграмі 2.1. Результати дослідження подано у рис. 2.1.

Рис. 2.1. Середнє значення показників у юнаків.

За даними в діаграмі дослідження, у більшості юнаків агресивність і ворожість знаходять в нормі або на рівні більше норми. Хлопці мають значно перевищину обиду, роздратування, непряму агресію і відчуття вини. У дівчат підозрілість і непряма агресія також перевищують. Решта показників знаходяться в нормі. Менше норми за даним дослідженням нічого не спостерігається.

Так як у нашому дослідженні є досить перевищений номінал, то це говорить про великий розвиток форм агресивності, студенти не контролюють себе і можуть провукати конфлікти

Студентам можна порекомендувати держати себе в руці у негативних для них ситуаціях. Під час прояву агресії ми можемо себе не контролювати і це може призвести до не очікуваних наслідків.

Тест А. Ассінгера спрямована на оцінку агресивності у спілкуванні з іншими. Результати подано у діаграмі 2.2.

Рис. 2.2.

Хлопці

Середній

Високий

Низький

Дівчата

0 10 20 30 40 50 60 70 80

За даними результатами показано що студенти мають середній рівень агресивності у спілкуванні з іншими. Під час дослідження у дівчат не було виявлено жодного випадку високої агресивності. По показанням даної діаграми, можна сказати що дівчат менш схильні проявляти агресію між людьми, ніж хлопці.

Також потрібно сказати що студенти першого курсу більш схильні до агресивності в спілкуванні (за показниками тестів). Другий курс менше, скоріше всього до цього привела адаптація в навчальному закладі і студенти, менше проявляють агресію як до колег так і до викладачів. Студенти помірно агресивні, вони розуміють що спілкування з оточуючими це заклад успіху.

За методикою "Личностная агрессивность и конфликтность" (Е.П.Ильин и П.А.Ковалев) були оброблені результати, які допомагають визначити схильності суб'єкта до конфліктності і агресивності. Результати знаходяться у діаграмі 2.3.

Рис.2.3.

Подозрительность

Нетерпимость к мнению других

Мстительность

Бескомпромиссность

Дівчата

Неуступчивість	Напористість	0 1 2 3 4 5 6 7 8
Обидчивість	Вспыльчивість	Хлопці

Обробивши результати цієї методики, можна сказати що студенти не практично не перевищують норму. Дівчат за даним, є безкопромісними, тобто не уступають в чомусь і не хочуть знаходити рішення яке б задовольнило всіх у тій чи іншій ситуації. Також показник «вспыльчивість» - завишений. Хлопці в свою чергу не уступчиві, відстоюють свої думки і не хочуть вислуховувати інших.

Решта показників у нормі- це може свідчити про те що юнаки по трошки стають дорослішими, у них немає цього підліткового запалу який частіше підводить до конфліктів.

За цим дослідженням також була виявлена негативна агресивність і позитивна агресивність у хлопців і дівчат. Результати подані у діаграмі Рис. 2.4.

Рис. 2.4.

Негативная агрессивность

Дівчата

Хлопці

Позитивная агрессивность

0 2 4 6 8 10 12

Ці результати свідчать про високий рівень позитивної агресивності серед студентів, особливо хлопців. Багато студентів як знаходяться по середині і мають якості як пасивної так негативної агресивності.

Це вказує на те що медико-психологи мають конкретну ціль і ідуть до неї. Правда не у всіх ситуаціях ці види агресивності потрібні.

Висновки

Підводячі підсумки даної роботи слід підкреслити що студенти добре розвиваються переходячи від підлітка до юнака. У більшості випадків здержують свою агресію і таким чином дорслішають. Студенти які лише потрапили в навчальний заклад і навчаються лише рік мають більше конфліктів, це доводить те що вони ще мало адаптовані і їх рівень за даними дослідженнями перевищує більше норми. Студенти які вже адаптувались впевнено ідуть до своєї мети.

1. Проаналізувати підходи, щодо вивчення агресії у юнацьким віці.

Основним протиріччям юнацького віку є протиріччя між потребами особистості і можливостями їх задоволення. У ранній юності людина відчуває гостру потребу, швидше стати по-справжньому дорослим, він сповнений очікування чогось цікавого, важливого, незвіданого. Молодь прагне знайти своє місце в житті, мріє про великі справи.

Агресія в юнацькому віці є вельми насторожуючим фактором, оскільки

негативно впливає на взаємини з батьками, друзями, однолітками, навчальну діяльність, індивідуальний розвиток, а також на успішність в їх майбутньої професійної діяльності.

Юнацька агресивність, є комплексне особистісне оточення, а причинами агресивної поведінки, можуть бути як психологічні (порушення в мотиваційній, емоційній сферах та ін.), так і соціальні фактори (вплив соціального оточення).

2.Визначити чинники прояву агресії студентами у навчальним процесі.

Агресивні дії можуть бути як довільними, так і ненавмисними. Неприйнятне ненавмисне агресивна поведінка може бути як випадковим, так і слабо усвідомлюваним. Так, в стані фізіологічного афекту свідомість звужується, різко знижується самоконтроль, і особистість може зробити небезпечні агресивні дії, не віддаючи собі повного звіту в тому, що відбувається. Але можна також згадати про патологічної агресії, яка може бути наслідком психотичного стану і вимагає медичного втручання. Ірраціональні переконання, внутрішні голоси, параноїдальна підозрілість, ідеї про божественних посланнях, манія величі – все це може виступати як суб'єктивно сприймається засіб самозахисту, втілення ідеї месіанства, прояви героїзму і т. д.

3.Визначити чинники які впливають на агресію.

Як правило, агресивна поведінка супроводжується різними афектами (в порядку посилення інтенсивності і глибини): роздратування, заздрість, відраза, злість, нетерпимість, шаленство, лють і ненависть. Інтенсивність психологічних афектів корелює з їх психологічною функцією. Одним з найбільш інтенсивних агресивних афектів, безсумнівно, виступає ненависть. Найважливішою метою людини, захопленої ненавистю, є знищення об'єкта агресії за певних умов ненависть і бажання помсти можуть неадекватно посилюватися. Якщо вони стають стабільною характерологічною установкою, то можна говорити про досягнення рівня психопатології характеру.

У більш "легких" випадках психопатології ненависть набуває форми

жорстких моральних заборон і агресивного утвердження власних ідеалів. Також ненависть може проявлятися в пристрасній формі володіти владою, підпорядковувати і принижувати.

Відносини з ненависним об'єктом становлять особливу цінність для особистості агресора. В глибині душі він одночасно прагне і до руйнування об'єкта своєї ненависті, і до збереження відносин з ним. Ненависть, схоже, грає роль мстивого тріумфу як над іншою людиною, як і над тією частиною власного "Я", яка вселяє жах в даний час і вимагає помсти за страждання.

4.Окреслити захисну реакцію індивіда, співставити агресію як захисний механізм поведінки з іншими видами прояву у навчальному процесі.

Внутрішньогрупова подібність-справжня подібність. Ті, хто подібний один одному, виявляються більш впливовими в якості моделей. Члени однієї групи зазвичай мають більше спільних рис, ніж люди з випадкової вибірки. Це пов'язано як з їх взаємним відбором, так і з взаємним впливом членів групи один на одного. Стикаючись з якоюсь провокуючою ситуацією, члени групи, схильні до прояву агресії, можуть висловити свій гнів вербально або діями і послужити моделлю для своїх товаришів. Оскільки добре знайомі люди, швидше за все, поділяють спільні установки і цінності і подібним чином оцінюють моральну сторону подій, агресивна поведінка членів своєї групи з більшою ймовірністю стане моделлю для наслідування, ніж агресивна поведінка представників чужої групи.

Список літератури

1. Агрессия у детей и подростков: Учебное пособие / Под ред. Н. М. Платоновой. СПб.: Речь, 2016. 336 с.
2. Бернацька, І. Школа без агресії. Формування ненасильницького простору в НУШ [Текст] / І. Бернацька, В. Тихонова // Соціальний педагог. – 2019. – № 5. – С. 22-24.
3. Будасси С. А. Защитные механизмы личности. Программа спецкурса. М., 2019. 39 с.
4. Бандура А., Уолтерс Р. Подростковая агрессия. М., 2019. 280 с. 5. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль. СПб.: Прайм

Еврознак, 2018. 512 с.

6. Демощук, М. На словах. Вербальна агресія як форма психологічного насильства [Текст] / М. Демощук // Психолог. – 2020. – № 6. – С. 8-19. 7.

Ениколопов С.Н. Понятие агрессии в современной психологии // Прикладная психология. 2001. № 2. С. 28–29.

8. Заикина, А. И. Психология защитных механизмов личности / А. И. Заикина, А. Ю. Красникова, Ж. Н. Мустафинова. Текст : непосредственный // Молодой ученый. 2019. № 11 (249). С. 219-220.

9. Карелин А. А. . Большая энциклопедия психологических тестов (<https://psytests.org/book/karelin-big-encyclopedia.html>). М.: Эксмо, 2007

10.Кернберг О.Ф. Агрессия при расстройствах личности и перверсиях / О.Ф. Кернберг; пер. с англ. А.Ф. Ускова. – М.: Класс, 2001. – 368 с 11.Киршбаум Э. И. Психологическая защита. М.: Смысл, 2000. 182 с. 12.Коваль О.

Тематичний словник-довідник з психології та педагогіки – Тернопіль: ТНЕУ, 2013. – 138 с.

13.Лоренц К. Агрессия. М.: Римис, 2019. 352 с.

14.Нев'якіна, Н. Профілактика насильства та агресії. Семінар-тренінг для педагогів [Текст] / Н. Нев'якіна // Психолог. – 2019. – № 12. – С. 84-96.

15.Поліщук, М. Стоп агресії. Практичне заняття для педагогів [Текст] / М. Поліщук, В. Почупайло // Соціальний педагог. – 2019. – № 10. – С. 37-47.

16.Павелків В.Р. Психологічні засоби корекції міжособистісних стосунків у підлітків з агресивною поведінкою : автореф. дис ... канд. психол. наук:

19.00.07 / Віталій Романович Павелків . – Київ : Б.в., 2006 . – 20 с. 17.Павлова

О.Н. Если он не узнает себя... Некоторые аспекты мужского нарциссизма. [электронный ресурс]. - . – Москва: 2014. - <http://www.academia.edu/5005018/>

18.Райгородский Д.Я.Практическая психодиагностика

(<https://psytests.org/book/raygorodskiy-practical-psydiag.html>). М.: Бахрах М, 2011

19.Росс К. Как справляться с гневом ребенка / К. Росс. – М.: Мирт, 2000

- 20.Реан А.А. Агрессия и агрессивность личности // Психологический журнал. 1996. № 5. С. 16–17.
- 21.Савина Н.Н. Креативная педагогика для трудных. Новосибирск: Изд-во СО РАН, 2009. 380 с.
- 22.Савина Н.Н. Петров О.И. Агрессия в студенческой среде // Профессиональное образование в современном мире. 2018. Т. 8, № 2. С. 1912–1918.
- 23.Соловьева С.Л. Агрессивность как свойство личности в норме и патологии: автореф. дис. ... доктор психол. наук: 19.00.04/ Светлана Леонидовна Соловьева. – Санкт-Петербург: 1996. – 33с.
- 24.Семенюк Л.М. Психологические особенности агрессивного поведения подростков и условия его коррекции. М.: Флинта, 1996. 93 с. 25.Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э.Фромм. – М.: Республика, 2019.
- 26.Фельдштейн Д.И. Психология развития личности в онтогенезе. М.: Педагогика, 2020. 208 с.
- 27.Шестакова Е.Г. Агрессивность в структуре личности: интегративный подход: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.04 / Елена Георгиевна Шестакова. – Пермь: 2011. – 22 с.
- 28.Шугай, Т. Агресія й агресивність. Розмежовуємо поняття [Текст] / Т. Шугай // Соціальний педагог. – 2019. – № 11. – С. 4-13.
- 29.Янушевский, Владимир Речевая защита и речевая агрессия подростков [Текст] / Владимир Янушевский // Школьный психолог. – 2009. – № 14. – С. 6-8.

Додатки

Додаток 1

Методика «Опросник Басса Дарки»

Опитувальник Басса-Дарки (Buss-Durkey Inventory) розроблений А. Басс і А. Дарки в 1957 р і призначений для діагностики агресивних і ворожих реакцій.

Інструкція. Прочитуючи або прослуховуючи зачитує твердження, приміряйте, наскільки вони відповідають вашому стилю поведінки, вашому способу життя, і відповідайте одним з можливих відповідей: «так» і «ні». Опросник

1 Временами не могу справиться с желанием навредить кому-либо. 2 Иногда могу посплетничать о людях, которых не люблю.

3 Легко раздражаюсь, но легко и успокаиваюсь.

4 Если меня не попросят по-хорошему, просьбу не выполняю. 5 Не всегда получаю то, что мне положено.

6 Знаю, что люди говорят обо мне за моей спиной.

7 Если не одобряю поступки других людей, даю им это почувствовать. 8 Если случается обмануть кого-либо, испытываю угрызения совести. 9 Мне кажется, что я не способен ударить человека.

10 Никогда не раздражаюсь настолько, чтобы разбрасывать вещи. 11 Всегда снисходителен к чужим недостаткам.

12 Когда установленное правило не нравится мне, хочется нарушить его. 13 Другие почти всегда умеют использовать благоприятные обстоятельства. 14 Менястораживают люди, которые относятся ко мне более дружелюбно, чем я этого ожидаю.

15 Часто бываю не согласен с людьми.

16 Иногда на ум приходят мысли, которых я стыжусь.

17 Если кто-нибудь ударит меня, я не отвечу ему тем же.

18 В раздражении хлопаю дверьми.

19 Я более раздражителен, чем кажется со стороны.

20 Если кто-то корчит из себя начальника, я поступаю ему наперекор. 21 Меня немного огорчает моя судьба.

22 Думаю, что многие люди не любят меня.

23 Не могу удержаться от спора, если люди не согласны со мной.

24 Увиливающие от работы должны испытывать чувство вины.

25 Кто оскорбляет меня или мою семью, напрашивается на драку. 26 Я не способен на грубые шутки.

27 Меня охватывает ярость, когда надо мной насмеются.

28 Когда люди строят из себя начальников, я делаю все чтобы они не зазнавались.

29 Почти каждую неделю вижу кого-нибудь из тех, кто мне не нравится. 30 Довольно многие завидуют мне.

31 Требую, чтобы люди уважали мои права.

32 Меня огорчает, что я мало делаю для своих родителей.

33 Люди, которые постоянно изводят вас, стоят того, чтобы их щелкнули по носу. 34 От злости иногда бываю мрачным.

35 Если ко мне относятся хуже, чем я того заслуживаю, я не огорчаюсь. 36 Если кто-то пытается вывести меня из себя, я не обращаю на него внимания.

37 Хотя я и не показываю этого, иногда меня гложет зависть.

38 Иногда мне кажется, что надо мной смеются.

39 Даже если злюсь, не прибегаю к сильным выражениям.

40 Хочется, чтобы мои грехи были прощены.

41 Редко даю сдачи, даже если кто-нибудь ударит меня.

42 Обижаюсь, когда иногда получается не по-моему.

43 Иногда люди раздражают меня своим присутствием.

44 Нет людей, которых бы я по-настоящему ненавидел.

45 Мой принцип: «Никогда не доверять чужакам».

46 Если кто-то раздражает меня, готов сказать ему все, что о нем думаю. 47 Делаю много такого, о чем впоследствии сожалею.

48 Если разозлюсь, могу ударить кого-нибудь.

49 С десяти лет у меня не было вспышек гнева.

50 Часто чувствую себя, как пороховая бочка, готовая взорваться. 51 Если бы знали, что я чувствую, меня бы считали человеком, с которым нелегко ладить.

52 Всегда думаю о том, какие тайные причины заставляют людей делать что-нибудь приятное для меня.

- 53 Когда кричат на меня, кричу в ответ.
- 54 Неудачи огорчают меня.
- 55 Дерусь не реже и не чаще других.
- 56 Могу вспомнить случаи, когда был настолько зол, что хватал первую попавшуюся под руку вещь и ломал ее.
- 57 Иногда чувствую, что готов первым начать драку.
- 58 Иногда чувствую, что жизнь со мной поступает несправедливо. 59 Раньше думал, что большинство людей говорит правду, но теперь этому не верю.
- 60 Ругаюсь только от злости.
- 61 Когда поступаю неправильно, меня мучает совесть.
- 62 Если для защиты своих прав нужно применить физическую силу, я применяю ее.
- 63 Иногда выражаю свой гнев тем, что стучу по столу.
- 64 Бываю грубоват по отношению к людям, которые мне не нравятся. 65 У меня нет врагов, которые хотели бы мне навредить.
- 66 Не умею поставить человека на место, даже если он этого заслуживает. 67 Часто думаю, что живу неправильно.
- 68 Знаю людей, которые способны довести меня до драки.
- 69 Не огорчаюсь из-за мелочей.
- 70 Мне редко приходит в голову мысль о том, что люди пытаются разозлить или оскорбить меня.
- 71 Часто просто угрожаю людям, не собираясь приводить угрозы в исполнение. 72 В последнее время я стал занудой.
- 73 В споре часто повышаю голос.
- 74 Стараюсь скрывать плохое отношение к людям.
- 75 Лучше соглашусь с чем-либо, чем стану спорить.

Обробка результатів і інтерпретація

Відповіді оцінюються по 8 шкалами.

1. Фізична агресія (k = 11):

"Так" = 1, "ні" = 0 питання: 1, 25, 33, 48, 55, 62, 68
"Немає" = 1, "так" = 0 питання: 9, 17, 41
2. Вербальна агресія (k = 8):
"Так" = 1, "ні" = 0 питання: 7, 15, 23, 31, 46, 53, 60, 71, 73
"Немає" = 1, "так" = 0 питання: 39, 74, 75
3. Непряма агресія (k = 13):
"Так" = 1, "ні" = 0 питання: 2, 18, 34, 42, 56, 63
"Немає" = 1, "так" = 0 питання: 10, 26, 49
4. Негативізм (k = 20):
"Так" = 1, "ні" = 0 питання: 4, 12, 20, 23
"Немає" = 1, "так" = 0 питання: 36
5. Роздратування (k = 9):
"Так" = 1, "ні" = 0 питання: 3, 19, 27, 43, 50, 57, 64, 72
"Немає" = 1, "так" = 0 питання: 11, 35, 69
6. Підозрілість (k = 11):
"Так" = 1, "ні" = 0 питання: 6, 14, 22, 30, 38, 45, 52, 59
"Немає" = 1, "так" = 0 питання: 65, 70

7. Образа (k = 13):

"Так" = 1, "ні" = 0 питання: 5, 13, 21, 29, 37, 51, 58
"Немає" = 1, "так" = 0 питання: 44
8. Почуття провини (k = 11):
"Так" = 1, "ні" = 0 питання: 8, 16, 24, 32, 40, 47, 54, 61, 67

Індекс агресивності включає в себе 1, 2 і 3 шкалу; індекс ворожості включає в

себе 6 і 7 шкалу.

Нормою агресивності є величина її індексу, що дорівнює 21 ± 4 , а ворожості - $6-7 \pm 3$. При цьому звертається увага на можливість досягнення певної величини, що показує ступінь прояву агресивності.

Додаток 2

Тест Ассінгера. Диагностика агрессивности личности.

Опитувальник А. Ассінгера визначає, чи достатньо людина коректний у відношенні з оточуючими і чи легко спілкуватися з ним.

Приблизний час виконання тесту: 10 хвилин.

1. Я склонен искать пути к примирению после очередного служебного конфликта.
 - 1) Иногда
 - 2) Никогда
 - 3) Всегда
2. В критической ситуации я...
 - 1) Сохраняю полное спокойствие
 - 2) Внутренне закипаю
 - 3) Теряю самообладание

3. Коллеги меня считают...

- 1) Дружелюбным
- 2) Спокойным и независтливым
- 3) Самоуверенным и завистливым

4. Если мне предложат ответственную должность...

- 1) Соглашусь без колебаний
- 2) Приму ее с некоторыми опасениями
- 3) Откажусь ради собственного спокойствия

5. Если кто-то из коллег возьмет без разрешения с моего стола

- бумагу... 1) Заставлю вернуть
- 2) Спрошу, не нужно ли ему еще что-нибудь
 - 3) Выдам ему «по первое число»

6. Если муж (жена) вернется с работы позже обычного, то я

- скажу: 1) «Я уже начал(а) волноваться»
- 2) «Где ты торчишь допоздна?»
 - 3) «Что это тебя так задержало?»

7. Если я буду вести машину, а какая-то другая машина меня

- обгонит... 1) Постараюсь ее обогнать
- 2) Помчусь с такой скоростью, чтобы больше никто меня не обогнал
 - 3) Мне это будет все равно

8. Свои взгляды на жизнь я считаю...

- 1) Легкомысленными
- 2) Сбалансированными
- 3) Крайне жесткими

9. Если мне что-то не удастся, тогда я...

- 1) Становлюсь впредь осторожнее
- 2) Смиряюсь
- 3) Пытаюсь свалить вину на другого

10. Когда я читаю статьи про распущенность среди молодежи, то у меня возникает такая мысль:

- 1) «Пора бы уже запретить им такие развлечения»
- 2) «Надо создать им возможность организованно и культурно отдыхать»
- 3) «И чего мы столько с ними возимся?»

11. Если место, которое я хотел занять, достанется другому, я подумаю: 1) «Может быть, мне это удастся в другой раз»

- 2) «Видно, его физиономия шефу приятнее»
- 3) «И зачем я только на это нервы тратил?»

12. Когда я смотрю страшный фильм, то...

- 1) Скучаю
- 2) Получаю искреннее удовольствие
- 3) Боюсь

13. Если из-за дорожной пробки я опоздаю на важное совещание, то... 1) Попытаюсь вызвать снисходительность партнеров

- 2) Буду нервничать во время заседания
- 3) Огорчусь

14. К своим спортивным занятиям я отношусь так:

- 1) Мне нравится чувствовать себя молодым
- 2) Очень сержусь, если не везет
- 3) Обязательно стараюсь выиграть, победить

15. Если меня плохо обслужили в магазине, то я...

- 1) Отправляюсь с жалобой к директору магазина
- 2) Буду терпеть, избегая скандала
- 3) Сделаю замечание

16. Если моего ребенка обижают в школе, то я...

- 1) Поговорю с учителем
- 2) Устрою скандал

3) Посоветую ребенку дать сдачи

17.Я - человек...

- 1) Самоуверенный
- 2) Обычный, простой
- 3) Пробивной

18.Если мой подчиненный случайно ударит меня дверью, я

скажу: 1) «А повнимательней Вы быть не можете?!»

- 2) «Ничего, пустяки»
- 3) «Это моя вина»

19.Когда я вижу подростков-хулиганов, то мне думается, что... 1) Полиция должна вести более активные действия для противодействия хулиганам

- 2) Виноваты во всем родители, потому что мало били подростков ремнем
- 3) Подростков плохо воспитывают в школе

20.Если бы мне предстояло заново родиться, но уже животным, я бы

- выбрал: 1) Тигра или леопарда
- 2) Медведя
- 3) Домашнюю кошку

Ключ до тесту

Шкала «Відхід від тестування»

З кожного питання: якщо немає відповіді, то +1.

Шкала «Агресивність»

- 1) Якщо 2, то +2. Якщо 1, то +1.
- 2) Якщо 3, то +2. Якщо 2, то + 1.
- 3) Якщо 3, то +2. Якщо 2, то +1.
- 4) Якщо 1, то +2. Якщо 2, то +1.
- 5) Якщо 3, то +2. Якщо 1, то +1.
- 6) Якщо 2, то +2. Якщо 3, то +1.

- 7) Якщо 1, то +2. Якщо 2, то +1.
- 8) Якщо 3, то +2. Якщо 1, то +1.
- 9) Якщо 3, то +2. Якщо 2, то +1.
- 10) Якщо 3, то +2. Якщо 1, то +1.
- 11) Якщо 2, то +2. Якщо 3, то +1.
- 12) Якщо 2, то +2. Якщо 3, то +1.
- 13) Якщо 2, то +2. Якщо 1, то +1.
- 14) Якщо 2, то +2. Якщо 3, то +1.
- 15) Якщо 1, то +2. Якщо 3, то +2.
- 16) Якщо 2, то +2. Якщо 3, то +1.
- 17) Якщо 3, то +2. Якщо 1, то +1.
- 18) Якщо 1, то +2. Якщо 2, то +1.
- 19) Якщо 2, то +2. Якщо 1, то +1.
- 20) Якщо 1, то +2. Якщо 2, то +1.

Інтерпретація результату

Відхід від тестування:

0-4 бали - результат достовірний;

5-20 балів - виявлено відхід від тестування; результат
недостовірний. агресивність:

- 0-9 балів. Особистість надмірно миролюбна, що зумовлено недостатньою впевненістю у власних силах і можливостях. Це аж ніяк не означає, що людина як травинка гнеться під будь-яким вітерцем. І все ж більше рішучості не завадить.
- 10-31 бал. Помірно агресивна особистість, але цілком успішно йде по

життю, оскільки в ній досить здорового честолюбства і самовпевненості. • 32-40 балів. Зайве агресивна особистість, притому нерідко буває невірноваженою і жорстокої по відношенню до інших. Людина сподівається дістатися до управлінських "верхів", розраховуючи на власні методи, домогтися успіху, жертвуючи інтересами оточуючих. Тому його не дивує неприязнь товаришів по службі, але при найменшій можливості він намагається їх за це покарати.

Додаток 3

Методика "Личностная агрессивность и конфликтность" (Е.П.Ильин и П.А.Ковалев).

Інструкція: Вам пропонується ряд тверджень. При згоді з твердженням поставте знак "плюс" ("так"), при незгоді - знак "мінус" ("ні").
Тестовий матеріал.

- 1 Я легко раздражаюсь, но быстро успокаиваюсь.
- 2 В спорах я всегда стараюсь перехватить инициативу.
- 3 Мне чаще всего не воздают должное за мои дела.
- 4 Если меня не попросят по-хорошему, я не уступлю.

5 Я стараюсь делать все, чтобы избежать напряженности в отношениях. 6 Если по отношению ко мне поступают несправедливо, то я про себя накликаю обидчику всякие несчастья.

7 Я часто злюсь, когда мне возражают.

8 Я думаю, что за моей спиной обо мне говорят плохо.

9 Я гораздо более раздражителен, чем кажется.

10 Мнение, что "нападение — лучшая защита", правильное.

11 Обстоятельства почти всегда благоприятнее складываются для других, чем для меня.

12 Если мне не нравится установленное правило, я стараюсь его не выполнять. 13 Я стараюсь найти такое решение спорного вопроса, которое удовлетворило бы всех.

14 Я считаю, что добро эффективнее мести.

15 Каждый человек имеет право на свое мнение.

16 Я верю в честность намерений большинства людей.

17 Меня охватывает ярость, когда надо мной насмеются.

18 В споре я часто перебиваю собеседника, навязывая ему свою точку зрения. 19 Я часто обижаюсь на замечания других, даже если понимаю, что они справедливы.

20 Если кто-то изображает из себя важную персону, я всегда поступаю ему наперекор.

21 Я предлагаю, как правило, среднюю позицию.

22 Я считаю, что утверждение (из мультфильма) "Зуб за зуб, хвост за хвост" справедливо.

23 Если я все обдумал, то не нуждаюсь в советах других.

24 С людьми, которые со мной любезнее, чем я мог бы ожидать, я держусь настороженно.

25 Если кто-то выводит меня из себя, то я не обращаю на это внимания.

26 Я считаю бестактным не давать высказаться в споре другой стороне. 27 При установлении контакта с человеком — умение понять, как надо вести себя, что и как говорить данному человеку, уметь раскрепостить его, создать у него положительный, конструктивный настрой на предстоящий разговор. 28 Меня обижает отсутствие внимания со стороны окружающих. 29 Я не люблю поддаваться в игре, даже с детьми. 30 В споре я стараюсь найти то, что устроит обе стороны. 31 Я уважаю людей, которые не помнят зла. 32 Утверждение "Ум — хорошо, а два — лучше" справедливо. 33 Утверждение "Не обманешь — не проживешь" справедливо. 34 У меня никогда не бывает вспышек гнева. 35 Я могу внимательно и до конца выслушать аргументы спорящего со мной. 36 Я всегда обижаюсь, если среди награжденных за дело, в котором я участвовал, меня нет. 37 Если в очереди кто-то пытается доказать, что он стоит впереди меня, я ему не уступаю. 38 Я стараюсь избегать обострения отношений. 39 Часто я воображаю те наказания, которые могли бы обрушиться на моих обидчиков. 40 Я не считаю, что я глупее других, поэтому их мнение мне не указ. 41 Я осуждаю недоверчивых людей. 42 Я всегда спокойно реагирую на критику, даже если она кажется мне несправедливой. 43 Я всегда убежденно отстаиваю свою правоту. 44 Я не обижаюсь на шутки друзей, даже если эти шутки злые. 45 Иногда я предоставляю возможность другим взять на себе ответственность за решение важного для всех вопроса. 46 Я стараюсь убедить другого прийти к компромиссу.

47 Я верю, что на зло можно ответить добром, и действую в соответствии с этим. 48 Я часто обращаюсь к коллегам, чтобы узнать их мнение.

49 Если меня хвалят, значит, этим людям от меня что-то нужно. 50 В конфликтной ситуации я хорошо владею собой.

51 Мои близкие часто обижаются на меня за то, что в разговоре с ними я им "рта не даю открыть".

52 Меня не трогает, если при похвале за общую работу не упоминается мое имя. 53 Ведя переговоры со старшим по должности, я стараюсь ему не возражать. 54 В решении любой проблемы я предпочитаю "золотую середину". 55 У меня отрицательное отношение к мстительным людям.

56 Я не думаю, что руководитель должен считаться с мнением подчиненных, потому что отвечать за все ему.

57 Я часто боюсь подвохов со стороны других людей.

58 Меня не возмущает, когда люди толкают меня на улице или в транспорте. 59 Когда я разговариваю с кем-то, меня так и подмывает скорее изложить свое мнение.

60 Иногда я чувствую, что жизнь поступает со мной несправедливо. 61 Я всегда стараюсь выйти из вагона раньше других.

62 Вряд ли можно найти такое решение, которое бы всех удовлетворило. 63 Ни одно оскорбление не должно оставаться безнаказанным. 64 Я не люблю, когда другие лезут ко мне с советами.

65 Я подозреваю, что многие поддерживают знакомство со мной из корысти. 66 Я не умею сдерживаться, когда меня несправедливо упрекают. 67 При игре в шахматы или в настольный теннис я больше люблю атаковать, чем защищаться.

68 У меня вызывают сожаление чрезмерно обидчивые люди. 69 Для меня не имеет большого значения, чья точка зрения в споре кажется правильной — моя или чужая.

70 Компромисс не всегда является лучшим разрешением спора.

71 Я не успокаиваюсь до тех пор, пока не отомщу обидчику.

72 Я считаю, что лучше посоветоваться с другими, чем принимать решение одному.

73 Я сомневаюсь в искренности слов большинства людей.

74 Обычно меня трудно вывести из себя.

75 Если я вижу недостатки у других, я не стесняюсь их критиковать.

76 Я не вижу ничего обидного в том, что мне говорят о моих недостатках. 77 Будь я продавцом на базаре, я не стал бы уступать в цене за свой товар. 78 Пойти на компромисс — значит показать свою слабость.

79 Мнение, что если тебя ударили по одной щеке, то надо подставить другую, справедливо.

80 Я не чувствую себя ущемленным, если мнение другого оказывается более правильным.

81 Я никогда не подозреваю людей в нечестности.

Ключ до тесту агресивності і конфліктності

Вспыльчивость

Відповіді «Так» по позиціях: 1, 9, 17, 65;

Відповіді «Ні» по позиціях: 25, 33, 41, 49, 57, 73.

Напористость, наступательность

Відповіді «Так» по позиціях: 2, 10, 18, 42, 50, 58, 66, 74;

Відповіді «Ні» по позиціях: 26, 34.

Обидчивость

Відповіді «Так» по позиціях: 3, 11, 19, 27, 35, 59;

Відповіді «Ні» по позиціях: 43, 51, 67, 75.

Неуступчивость

Відповіді «Так» по позиціях: 4, 12, 20, 28, 36, 60, 76;

Відповіді «Ні» по позиціях: 44, 52, 68.

Бескомпромиссность

Відповіді «Так» по позиціях: 5, 13, 21, 29, 37, 45, 53;

Відповіді «Ні» по позиціях: 61, 69, 77

Мстительность

Відповіді «Так» по позиціях: 6, 22, 38, 62, 70;

Відповіді «Ні» по позиціях: 14, 30, 46, 54, 78.

Нетерпимость к мнению других

Відповіді «Так» по позиціях: 7, 23, 39, 55, 63;

Відповіді «Ні» по позиціях: 15, 31, 47, 71, 79.

Подозрительность

Відповіді «Так» по позиціях: 8, 24, 32, 48, 56, 64, 72;

Відповіді «Ні» по позиціях: 16, 40, 80.

За кожну відповідь «Так» або «Ні» відповідно до ключа до кожної шкалою нараховується 1 бал. По кожній шкалою випробовувані можуть набрати від 0 до 10 балів.

Сума балів за шкалами «наступальність (напористість)» і «непоступливість» дає сумарний показник позитивної агресивності суб'єкта.

Сума балів, набрана за шкалами «нетерпимість до думки інших» і «мстивість», дає показник негативної агресивності суб'єкта.

Сума балів за шкалами «безкомпромісність», «запальність», «образливість», «підозрілість» дає узагальнений показник конфліктності.